

Asociación Cultural A Nosa Fala

proposta da

ORTOGRAFÍA DE A FALA valverdeño

[miyrá]

[ʧafurδón, ʧóθu]

[ʃínʃa, izíndʒa, dʒíndʒa]

**Ortografía de A Fala
valverdeño
mayu 2017**

Autoris: Miembros da Asociación Cultural A Nosa Fala
Coordinador: Miroslav Valeš

Agradecimentu

A suigüenti proposta é u resultau da labor colaborativa de valverdeños, lagarteirus i mañegus, in a su mayuría miembros da Asociación Cultural A Nosa Fala. Cumu coordinadol quere agradecerel u tempu que han dedicau a esti traballu:

Omar Alonso Barroso
Francisco José Antúnez Navais
Araceli Barroso Lanchares
Mari Ángeles Domínguez Pestana
Marisa Domínguez Valerio
José Luis Estévez Pérez
Tamara Flores Pérez
Pedro Geraldés
Alicia Manso Flores
Juan Carlos Márquez Durán
Patricia Obregón Vinagre
Manuel Vicente Pascual Gómez
Mikel Payo Barroso
Miguel Ramos Ramos
Francisco Sánchez Flores
Laura Sánchez Pascual
María del Pilar Téllez Rodríguez

Si se me ha ulviau algun, u sintu mutu, peru le agradezu igualmenti a su aportación.

PRÓLOGU da versión actualizá (2017)

Fai un anu a Asociación Cultural A Nosa Fala publicó a súa primeira proposta de cómu escribil en A Fala. As regras se habían discutíu en mutas reunións dus socius pero a aplicación práctica aportó experiencia que foi difícilmenti previsibli en as discusións teóricas. Creu que a mayoría das regras que se habían propostu eran mui acertás, sin embargo, tamén se habían propostu regras que se mostraran problemáticas en u momentu da súa aplicación. Esta versión actualizá intenta especifical puntus que se dejaran sin tratál i tamén cambial as regras que non funcionan de maneira idónea. Us fundamentus teóricus da proposta quedan iguais, solu temus un anu máis de experiencia, i por isu creemus que é un bo momentu pa publical unha versión actualizá. Us cambiis, en comparación con a proposta anterior, tocan sobre tó u tema da I latina i a Y griega. Otru cambiu significantivu é a flexibilidai en u campu, tan disputau, das sibilantis. En esti aspectu, u problema máis gravi foi a tradición diferenti que tenin us tres lugares. Esta versión actualizá intenta respetal, máis que a anterior, as tradicións singulais dus tres lugares, sugirindu «grafías equivalentis» pa que cada un dus falantis se poda sentil identificau con a ortografía. Ademais, creemus que esta versión será inda máis fácil de usal que a anterior i que motivará a genti a escribil en a súa lengua materna. É probabli que esta versión non sea a última i que u usu das normas que prupuñemus orignará unha millora continúa das normas ortográficas. Esti é un procesu natural que a largu plazu nus levará a emancipación de A Fala cumu lengua escrita. Hasta agora A Fala se usaba sobre tó en a comunicación oral, sin embargo, a supervivencia da lengua dependi tamén da súa entrá en u ámbito escritu. A sigüenti proposta intenta apoyal a us usuarius, motivalus pa escribil i darli unha guía pa us momentus de duda. Us comentarius i propostas de otras alternativas están sempris benvindas.

Miroslav Valeš
coordinadol
miroslav.vales@tul.cz

NOTA EXPLICATIVA

En u textu se aplica a regla das «grafías equivalentis», por u cual a parti lagarteira está escrita usandu SH i XH, mientras a parti mañega usa Š i Ě. Iсту, sin embargo, nun significa que a genti de esi lugal esté obligá a usal exactamenti esas grafías. As grafías SH = Š = S i XH = Ě = X son simplimenti EQUIVALENTIS i por isu cada usuariu poi escollel das equivalentis a que millol le corresponda.

A FALA

A Fala é a lingua materna da genti que vivi en Valverdi du Fresnu, As Ellas i Sa Martín de Trevellu. As tres variedades que forman A Fala se chaman: valverdeño/chapurrau (en Valverdi du Fresnu), lagarteiru (en As Ellas) i mañegu (en Sa Martín de Trevellu).

En u anu 2001 a Junta de Extremadura proclamó A Fala «Bién de Interés Cultural» precisandu u sigüenti:

«A Fala» forma parte del Patrimonio Histórico y Cultural de Extremadura, siendo necesario que las distintas Instituciones y Administraciones Públicas coordinen sus actividades para garantizar su defensa y protección de modo que «Lagarteiru», «Mañegu» y «Valverdeiru» sigan siendo una realidad mientras sus hablantes así lo quieran. Y se han citado precisamente las tres modalidades, porque es preciso ser conscientes de que, aún teniendo un mismo tronco lingüístico, encierran diferencias que en ningún momento impiden, sin embargo, la intercomunicación entre los hablantes.

Las lenguas no deben imponerse ni restringirse en su uso desde los poderes políticos o culturales, pese a que haya sido una constante tentación en todos los momentos de la historia.

Por el contrario, las Instituciones han de tener como única misión el velar por su mayor conocimiento y por facilitar su libre difusión.

La lengua pertenece a los hablantes, «A Fala» pertenece a los habitantes de estas tres localidades y han de ser ellos los que digan cómo desean practicarla, en qué medida y con qué limitaciones (DOE no. 36, 27 marzo 2001, p. 2860).

É certu que a terminología «A Fala» non é idónea, de feitu, solu 18% de usuarius utiliza esta. Sin embargo, é u único glotónimo que abarca as tres variedades i ten certu apoyu popular o, por lo menus, non causa rechazo. Por esta razón a Asociación Cultural se chama A Nosa Fala, igual que a lingua, hasta u momentu que se generalici otu glotónimo millol. Naturalmenti, a genti se refieri a súa lingua con u nomi da variedadei respectiva, dicendu que falan valverdeño, lagarteiru o mañegu, deixandu a terminología A Fala máis ben pa u ámbito de lingüística, cuandu fai falta referirsi as tres variedades a ve.

A genti dus tres lugaris se sinti orgullosa da súa identidai específica acuñá por a súa lingua i desea que a lingua siga transmitíndusi as generaciós venideiras. Por esta razón debería tamén discutirsi a posibilidai de incluíl A Fala nu currículum escolar. É natural educal a us fillus en a súa lingua materna i, ademais, se trata dun dus dereitus fundamentais. Non sorprendi que a vasta mayoría (91%) dus falantis apoyi esta idea.

A educación en A Fala naturalmenti supón tamén a existencia da súa forma escrita. É por isu que a Asociación Cultural A Nosa Fala está traballandu u tema da ortografía. Das encuestas realizás entre us falantis resulta que a mayoría (84%) apoya a idea de que A Fala debería escribirsi con unha norma propia que nun copii ni galegu ni portugués ni castellanu. Esti resultau non é sorprendenti ya que a forma escrita de unha lingua tamén reflega a identidai dus seis falantis i a genti dus tres lugaris non se identifica ni con u galegu ni con u portugués. A sigüenti proposta de ortografía respeta esta opinión maioritaria, ya que a lingua pertenceni a us seis falantis i solu elis tenin u dereitu de decidil cómo querin escribila.

PREÁMBULU

da genti

A Fala sempris ha síu u mediu de comunicación oral da genti que vivi en Valverdi du Fresnu, As Ellas i Sa Martín de Trevellu. Antiguamenti a lingua sufríu desprestigiú, pero actualmenti us falantis sintin merecíu orgullu da súa lingua ya que é a marca esencial da súa identidai cultural. Sin embargo, a tradición oral se volvi insuficienti, a genti se dá cada ve máis conta de que tamén é necesariu escribil en A Fala. Esta necesidai ha dau u impulsu as discusións sobre a ortografía.

por a genti

A sigüenti proposta de ortografía se fundamenta en as reunións dus miembrus da Asociación Cultural A Nosa Fala levás a cabu desde u anu 2013. Us puntus individuais foran discutíus con detenimentu i serenidai entre lingüistas i non lingüistas dus tres lugares con u fin de sugeril unhas regras eficacis.

pa genti

U objetivu da proposta ortográfica é ofrecel unhas regras que sirvan ben a us falantis, que les facilitin unha ferramenta útil con a que se identifiquin i que us motivi a escribil con a mayol frecuencia posibli. Por esta razón a proposta toma en conta us sigüentis principius básicos:

1. Fácil e intuitiva.

Opinamus que a ortografía debería sel utilizá por usuariu de toas as edais i condicións, i por tantu debería sel u máis simpli é intuitiva posibli, especialmente considerandu que us colegius dus tres lugares non ensinan a lingua materna i así us falantis non tenin a oportunidai de aprendel cómu escribil A Fala. Tamén hai que tomal en conta a súa aplicación por us modernus medius de comunicación.

2. A Fala é unha lingua, non é un dialectu.

A Fala é a lingua ancestral dus habitantis de Valverdi du Fresnu, As Ellas i Sa Martín de Trevellu, non é un dialectu du galegu o du portugués. U origen de A Fala é unha cuestión independienti da súa ortografía. A ortografía non intenta acentual u sei parecíu con algunha das otras linguas románicas da península, sea castellanu, asturianu, galegu o portugués. Sin embargo, us falantis están alfabetizaus en castellanu, por u que prupuñemus utilizal as grafías du castellanu pa us soníus que tenin a mesma correspondencia en A Fala. Se trata dunha cuestión práctica i non de acentual u parentescu o castellanizala.

3. Respetu as tres variedais.

A proposta respeta que cada un dus tres lugares ten a súa variedai vernácula i por tantu a genti ten u dereitu de expresalsi, tamén por escritu, en a súa variedai vernácula. U objetivu é unifical a transcripción de soníus, pa que se escriban igual us que se prununcian igual (u mismu suníu = a mesma grafía). Sin embargo, a u mismu tempu, se intenta que u resultau gráfico das tres variedais dé unha impresión de que se trata dunha lingua (A Fala), a pesal de escribil de forma un poicu diferenti algunhas palabras.

4. Respetu a tradición.

Aunque existi poica tradición de escribil en A Fala, esta proposta intenta respetal, sempris que se poda, as ortografías que se han utilizau hasta agora, por exemplu, u único periódico: *Anduriña*, a rotulación das callis, i escritus de otros lingüistas i non lingüistas. Por tantu toma en consideración que us falantis ya están acustumbraus a certus símbulus que asocian con us suníus que non existin en castellanu.

ABECEDARIU A FALA

grafía(s)	fonema(s)	ejemplus
A	a	abella, airi
B	b	barrocu, bancu, beixhu
C	k, θ	caracol, ciai, Cáciris, cen
Ch	tʃ	chu, chamal
D	d	dorra, dagal, dois
DX	dʒ	londxi, grandxa
E	e	elefanti, ejemplu
F	f	folla, figu
G	g, x	grandi, general, gitanu
H		homi, huspital
I	i	idel, istal, ilmanu
J	x	jovis, jabalí, jamón
K	k	kilo
L	l	leiti, leval
LL	ʎ	consellu, calli, llanu
M	m	ma, mullel
N	n	nomi, narandxa
NH	ɲ	unha, algunha
Ñ	ɲ	camiñu, ispañol
O	o	osu, ovu
P	p	pedra, peitu
Q	k	que, quanti, quindi
R	ɾ, r	lagartu, verdi, ríu
RR	r	carreira, corriol
S	s	soñu, sel
Ŝ = SH = S	z	caša = casha = casa, camiša = camisha = camisa
T	t	taita, tella
U	u	uva, unha
V	b	vaca, vellu
X	ʃ, s, x	caixa, baixu, ixtranjeiru, ixamin, México
Ẃ = XH = X	ʒ	queixu = queixhu = queixu, hoiçi = hoixhi = hoixi
Y	j	reyis, viyúa, proyectu
Z	θ	zorra, zagal, cazal

PROPOSTA DAS REGLAS ORTOGRÁFICAS

As sigüientis normas regulan a escritura de A Fala i debíu a poica tradición son susceptiblis de cambiü, así comu de unha especificación máis detallá, conformi vai avanzandu u procesu de descripcón da lingua.

▪ Principius generais da ortografía

A proposta respeta as tres variedades, u mismu que respeta as preferencia individuais dus falantis. Por esta razón se permiti bastanti variación; sin embargo, se dá preferencia as formas que usa a mayoría dus falantis en cada lugal. Por exemplu, a pronunciación [dífu] é mais frecuente (en As Ellas i Sa Martín) que [dísu], por isu é preferibli escribil *dixu* cun «x» i non *disu*. Da mesma maneira é aconsellabli escribil *plátanu* cun «l», ya que esta pronunciación é máis frecuente que a con «r». De toas as formas, u importanti é sempris pensal en a cohesión i non combinal varias formas de escribil en un textu. Si u usuariu decidi escribil *pul* i non *pur* debiría ficelu a u largu de tó u textu de forma sistemática, u mismu si decidi escribil *prátanu*.

▪ Signus de puntuación

Se usan da mesma maneira que en castellanu, incluíus us signus de interrogación i exclamación a u principiu da oración: ¿...?, ¡...!

▪ Mayúsculas

Se escribin mayúsculas i minúsculas en us mismus casus que en castellanu, con a excepción de «A Fala» que se escribi con mayúscula. De esta maneira us falantis podin aplical as reglas que han aprendíu pa u castellanu.

▪ Apóstrofis

Non se usan apóstrofis, sin excepción.

▪ Acentuación

As reglas de acentuación se usan de maneira parecía a u castellanu, con a excepción das vocais decrecientis a u final da palabra.

Levan tildi as palabras agudas –as que tenin a última sílaba tónica– si están acabás en vocal, -n o -s: *Sa Martín, caixón, endición, está, falí, beberé, ...*

Levan tildi as palabras llanas –as que tenin a penúltima sílaba tónica– si están acabás en consonanti exceptu -n i -s: *cárcil, inútil, cáncer, ...*

Levan tildi toas as palabras esdrújulas –as que tenin a antepinúltima sílaba tónica–: *sábadu, últimu, plátanu, ...*

Levan tildi toas as palabras sobreesdrújulas –as que tenin a sílaba tónica anterior a antepenúltima–: *cómpramulu, recórdamulu, ...*

As palabras monosílabas, por regra general, non levan tildi (*a, vas, di, foi, ca, ...*), salvu algunhas excepcións. Certos monosílabos tónicos levan unha tildi diacrítica pa diferencialus du sei correlatu átonu:

SIN TILDI

e (conj.) Juan e Inés (val.)
da (*de + a*) chegamus da serra as oitu
das (*de + as*) as portas das casas
de (prep.) vimus de andal
do (*de + o*) a porta do cementeriu (mañ.)
le (pron.) nun le digas que u sabis
to (pron. *te lo*) to digu en seriu (mañ.)
tu (pron. + *te lo*) a tu mairi, tu digu tó (lag.)
mu (pron. *me lo*) mu dixu José
mo (pron. *me lo*) mo dixu José (mañ.)
lu (pron. *se lo*) lu digu agora (lag.)
na (*in + a*) istá na mesa
pa (prep.) istu é pa ti
se (pron.) se chama Carmen
si (conj.) si chegás a horas, chámami
mais (conj. *pero*) u chamí mais nun pudu vil

CUN TILDI

é (verbu *sel*) el é mei ermanu
dá (verbu *dal*) me dá meu a oscuridai
dás (verbu *dal*) nun me dás ni as gracias
dé (v. *dal + num.*) que nun te dé vergoña; dé 10
dó (verbu *dal*) me dó mutus recordus pa ti
lé (verbu *lel*) sempris lé u periódicu (lag.)
tó (adv. *todo*) tó é interesanti
tú (pron.) tú eris grandi
mú (sust.) mú é u machu de a mua
mó (sust.) me doi unha mó
lú (sust.) oscureci, hai poica lú
ná (sust. *nada*) nun te debu ná
pá (sust.) lévati u picu i a pá / in tempus de pá
sé (verbu *sabel*) nun sé a qué hora acabaremos
sí (adv. afirmativu) sí, dispois voi
máis (adv. cant.) me gustaría comel máis

In us casus relevantis se acintúan tamén us plurais correspondentis: *tós, mús, ...*

Ademais dus monosílabus citaus, se acentúan us pronomis interrogativus *¿qué?, ¿cómu?, ¿cuál? ¿cuántu?* i exclamativus *¡dóndi vas!, ¡qué dicis!*

Us diptongus, secuenicas de duas vocais pronunciás dentro da mesma sílaba, se acentúan siguindu as regras generais: *causa, muiñu, tradición, tradicións, adiós, ...*

Sin embargo, si un diptongu decrecienti (**au, ou, eu, ai, oi, ei**) apareci a u final da palabra, o sea, en a última sílaba, leva acentu sin a necesidai de marcalu con tildi: *falau, falei, pareceu, necesidai, disputau, identidai, resultau, ...* tamén: *ademais, dispois, necesidais, vocais, faleis, falais, resultaus, ...*

Un hiatu é a secuencia de duas vocais que non se pronuncian dentro da mesma sílaba. Us hiatus, formaus por duas vocais abertas (a, e, o) siguin as regras generais de acetuación: *león, poeta, creó, caótico, maestru, ...*

Us hiatus formaus por unha vocal fechá (i, u) tónica i otra aberta (a, e, o) átona o por duas vocais fechás, sendu una de elas tónica, levan tildi sempris, sin considerar si siguin o non as regras generais de acentuación: *tíu, túa, síu, súa, país, ríu, acentúa, pareció, divertíu, bebía, heroína, prohibin, ...*

Us adverbios acabaus en *-menti* se acentúan si us adjetivus de us que se forman levan acentu: *fácil - fácilmenti, lindu - lindamenti, ...*

Non se acentúan *solu* en u sentíu de *solamenti*, ni us pronomis demostrativus *esti, esi, ...* *Esti nun me diju na* (igual que non se acentúan en castellanu según a norma actual).

▪ Contraccións

Se podin o non escribil juntas as contraccións da preposición *de* + artículu determinau: *du / de u, dus / de us, da / de a, das / de as*; i tamén *de* + artículu indeterminau: *dun / de un, dus / de us, dunha / de unha, dunhas / de unhas*.

Tamén se permiti variación con as preposicións *in, a* + artículu determinau, que se podin escribil o juntas o por separau: *in a / na, in us / nus, a u / au, ...* en Sa Martín se combinan con u artículu *o = a o / ao, a os / aos, ...*

As demais palabras se escribin sempris separás: *de esti, de aquela, en aquela, inda agó, por u, de uva, ...*

Excepcións:

- *tolus* se escribi juntos cumu unha palabra.
- *dambus* non é contracción, é unha palabra con significau léxicu, por u que non se trata de excepción.
- *de A Fala* se escribi separau por razón da mayúscula. U mismu se aplica a us topónimus que empezan con artículu: *de As Ellas, de Us Foyus, ...*

FONOLOGÍA

▪ Vocais

A pronunciación das vocais *i/e, o/u* varía considerablamenti en us tres lugares. Conformi a us principios generais, en cada lugar se escribi tal i comu se pronuncia. As formas que usa a maioría dos falantis son as formas preferías i recomendablis. Así que us mañegus naturalmenti escribirán artículu determinau «o»: *o portu, o ríu, o castelu, ...* mientras que us demais «u»: *u portu, u ríu, u castelu, ...* A variación afecta a mutas palabras: *iscribil - escribil, está - istá, en - in, oivil - uivil, con - cun*, etcétera. Tamén se aplica esta regra en casu dos diminutivus que cambian a vocal o u diptongu da rai da palabra: *cerveza - cirviciña, ovu - uviñu, beixu - bixiñu*.

▪ A -d- intervocálica

En mutas palabras non se pronuncia a -d- intervocálica, i tampocu se escribi: *falau, chegau, acabá* (acabada), *mollá* (mojada), etcétera. En u casu dos participius hai que prestal atención a u acentu que é necesariu marcal si a palabra acaba en unha vocal i non marcalu si acaba en un diptongu decrecienti.

En algunhas palabras existi variación que dependi das palabras individuais i tamén de cada falanti. Se combina, ademais, con a variación das vocais i dos diptongus i así podin coexistil máis formas de algunhas palabras. Por exemplu: *necesidai - nicisidai - nicisiai, medicu - mecu - meicu, ...* Sin embargo, as formas suelin coincidil en un lugar: *mecu* (Sa Martín), *medicu* (As Ellas), u importanti é escribil as palabras de forma sistemática a u largu de tó u textu.

A elisión da -d- intervocálica poi estal acompañá por a queida da vocal final: *ca* (cada),... Si u resultau é monosílabu non se acentúa ni se marca a elisión da -d-, salvu in u casu de *tó* (todo) i *ná* (nada).

▪ Letra Ñ:

U fonema palatal oclusivo nasal /ɲ/ se representa con «Ñ», igual que en castellanu: *camiñu, anduriña, español, coñocel, teñu, ...*

▪ Dígrafu NH:

U fonema velar oclusivo nasal /ŋ/ se representa con «NH»: *unha, unhas, algunha, niñunha, ...*

Esti fonema solu apareci en mui poucas palabras, pero é relevanti ya que se trata de palabras frequentis.

▪ Dígrafu LL:

U fonema palatal lateral /ʎ/ se representa con «LL», igual que en castellanu: *navalla, calli, vellu, consellu, mullel, ...*

As palabras que se pronuncian con u fonema palatal lateral mutas veces tenin un paralelu castellanu que se pronuncia con unha velar fricativa sorda /x/ i se escribi con jota «j» o «ge, gi»: *tellau* (tejado), *millol* (mejor), *collin* (cogen), *ovella* (oveja), *escollel* (escoger)..

▪ I latina versus Y griega

Con “Y” griega se escribi u primer soníu du diptongu (principiu da sílaba), ya que se trata de un soníu semiconsonánticu [j]: *ya, mayu, meyu (medio), proyectu, sayu, mayol, apoyu, yogur, ...*

Con “I” latina se escribi u segundu elementu du diptongu = soníu semivocálicu [i], ademais as palabras dondi u soníu [i] non é parti de un diptongu i forma sílaba cun unha consonanti: *mui, hai, críu, limón, importanti, ingenieru, ...*

As palabras dondi se encontrin us dois soníus (semiconsonanti i semivocal/vocal) [ji / ij]: «yi / iy», siguin a regra general: *cunstruyin, poyin, sayin, reyis (sg. rei), viyúa, ...*

A conjunción se escribi con I latina: *Carlos i María*. Ademais, en lagarteiru i mañegu, a conjunción non cambia a súa forma antis das palabras que empezan por unha /i/ «i»: *Francia i Inglaterra, María i Isabel, ...* U mismu sucedi con a conjunción *u* que non cambia antis das palabras que empezan por unha /u/ «u»: *Austria u Ungría, Marisa u Úrsula, ...*

En valverdeño se transforma a conjunción «i» en unha «e» antis da vocal /i/ pa evital cacofonía: *Francia e Inglaterra, María e Isabel*.

▪ H muda

Por razóns de etimología se escribi a H muda igual que en castellanu: *hoixi, hola, habel, hasta, hospital, homi, humedai, hortu, ...*

As excepcións que non correspondin con castellanu, tamén tenin a razón etimológica: *ovu* (huevo, del lat. ovum), *osu* (hueso, del lat. ossum), *ocu* (hueco, del lat. occare), *ermanu* (hermano, del lat. germanus).

▪ Letra X

A letra «X» representa varius fonemas/soníus dependendu da súa posición i da palabra concreta. En as palabras que tenin u sei correlatu en castellanu se utiliza de igual maneira, representandu /s/ a principius da palabra o en contactu con unha consonanti: *xilófonu, extranjeiru, excarval, Extremadura*, tamén se pronuncia /s/ entre vocais i a u final da palabra: *examen, exagerau, existil, relax*. En topónimus comu *México, Oaxaca, Texas* representa unha velar fricativa sorda /x/. En as tres variedades se utiliza, ademais, pa u soníu de prepalatal fricativu sordu /ʃ/: *dixu, bruixa, caixa, ...*

▪ Letras B i V

As letras que correspondin a u fonema bilabial sonoru /b/ se escribin de maneira paralela a u castellanu: *abella, viñu, verbu, vaca, vellu, ...*

Cuandu non hai paralelu hai que consultal u *Diccionariu de A Fala*, pur exemplu: *devesha,...*

▪ Variación L/R

Igual que nu casu das vocais, existi bastanti variación dus fonemas /l/ i /r/. Esta variación non afecta a comprensión mutua i por isu as duas formas son aceptablis na escritura: *plaza - praza, árbul(i) - ábul(i), pur - pul, iglesia - igresia (igleixa in Sa Martín, igreshia en As Ellas), ...*

E preferibli escribil us infinitivus con unha «-l» final, ya que se trata de formas que aparecin con máis frecuencia que as acabás en «-r». Por tantu escribimus: *falal, escribil, xugal, comel, ...*

▪ Otrus casus de variación

Se solucionan en analogía a L/R i as vocais, escribindu de acordo con a pronunciación, por exemplu: *tradicíós - tradicións, castañaris - castañais, otru - oitru, muñu - muiñu, dondi - ondi - dundi - undi,...*

▪ Sibilantis

U tema das sibilantis é tradicionalmenti u máis disputau entre us falantis, ya que cada lugal i cada pesoa ya ten as súas costumbris de cómu represental as sibilantis que non existin en castellanu. A idea original cuandu empezamus us traballus en esta proposta foi a unificación da correspondencia soníu - grafía. Sin embargo, a u largu du procesu das reunións i discusións chegamus a conclusión que hai que tomal unha postura máis flexibli pa que tos us falantis se sintan identificaus con a ortografía. Por esa razón esta versión propón «grafías equivalentis», o sea, diferentis grafías con a mesma correspondencia. As grafías equivalentis solu tocan a dois fonemas /z/: «Ś» = «SH» = «S» i /ʒ/: «X̄» = «XH» = «X». As versións con diacrítica son máis tradicionais en Sa Martín (tamén a vecis escritas con unha letra subrayá) mientras que a «SH» está arraigá en As Ellas. É certu que as versións con diacrítica se volvin difícilis en u momentu de escribil nu móvil, en cambi, as versións «S» i «X» non representan a cualidai sonora da consonanti. A versión «SH» i «XH» representa con a H a cualidai sonora das consonantis i sirvi en lugal da diacrítica, sin embargo, a segunda das duas inda non está arraigá entre us falantis. A pesal das tradicións as tres variantis de cada consonanti non

tenin niñunha correspondencia con algún dos lugaris i us falantis podin escollel librimenti as que le gustin máis. É recomendabli usal us paris correspondientis de consonantis sonoras: Š - X̣, SH - XH, S - X, ya que sería poicu lógicu escollel unha con diacrítica i otra sin ela.

U fonema /dʒ/ debería en realidai combinal unha /d/ i unha /ʒ/, sin embargo, esta combinación nus levaría a unha representación con tres letras «DXH». Cumu u paralelu sordu de esti soníu /tʃ/ se representa con unha «CH», non é necesariu expresal a cualidai sonora i complical así a escritura. Por esta razón u soníu /dʒ/ está representau con unha «DX».

En **valverdeño** non existin us fonemas /z, ʒ, dʒ/, por tantu us valverdeños non van a usal toas as grafías propostas i escribirán conformi con a súa pronunciación: *jovis, lonji, genti, ajudal, casa, mesa, camisa, coixa, queixu, hoixi*, etcétera.

- A sibilanti interdental /θ/ se escribi igual que en castellanu «ci, ce, za, zo, zu»: *ceal, zanahoria, caza, chozu, ceu, ...* Nas palabras en as que hai variación entre /θ/ i /d/ se utiliza «z», «ce», «ci» en valverdeño: *zagal, zorra, onci, doci, ...* i «d» en mañegu i lagarteiru: *dagal, dorra, ondi, dodi, ...*

As demais sibilantis tenin as sigüentis correspondencias:

- alveolar fricativa sorda /s/ «S»: *nosa, misa, osu, asal, ...*
- alveolar fricativa sonora /z/ «Š» = «SH» = «S»: *caša = casha = casa, camiša = camisha = camisa, interesanti = interesanti = interesanti, tešoiru = teshoiru = tesoiru, ...*
- prepalatal fricativa sorda /ʃ/ «X»: *baixu, dixu, bruixa, caixa, ...*
- prepalatal fricativa sonora /ʒ/ «X̣» = «XH» = «X»: *iḡenti = ixhenti = ixenti, cereiḡa = cereixha = cereixa, iḡovis = ixhovis = ixovis, viaiḡi = viaixhi = viaixi, ...*
- prepalatal africada sonora /dʒ/ «DX»: *lonḡi, narandḡa, grandḡa, mondḡa, ...*

U fonema /dʒ/ tamén, a vecis, apareci a principius da palabra, peru solu se escribi despois de N, ya que en esta posición é sistemáticu.

A u final de esti documentu hai unha tabla que axudará a us usuariis a resolvel as dudas respectu a ortografía das palabras con sibilantis.

Sibilantis - lista de palabras

A seguinte lista de palabras (versión abreviá) sirvi pa axudal con as dadas. En lagarteiru se usan as grafías «SH» i «XH» mentras que en mañegu se usan as versións con diacrítica «Š» i «X̄». Esti feito non significa que esas grafías correspondan a esi lugar, se trata dunha elección puramenti demostrativa i tantu us mañegus comu us lagarteirus tenin toa a libertai de usal cualquera das grafías equivalentis. Sin embargo, considerandu as posibilidais dus medius informáticus as grafías sin diacrítica parecin máis prácticas, por u cual se anima a us mañegus a apruvitalsi tamén das grafías «SH» i «XH».

SIBILANTIS /s/: s, /z/: sh=š, /ʃ/: x, /ʒ/: xh=x̄, /dʒ/: dx			
ispañol	valverdeño	lagarteiru	mañegu
adj. term. en -oso	-osu	-oshu	-ošu
prefijo des+[vocal]	des-	dish-	deš-
Jálama	Xálima	Xálima	Xálima
abajo	abaju	abaixu	abaixu
ahorrar	ahorral	istuixhal	estoixal
ajeno	ajenu	aixhenu	ajenu
añejo	añeju	aneixhu	aneixu
atadura	atillu	atixhu	atixu
ayudar	axudal	aixhual	aixual
ayuntamiento	ayuntamentu	aixhuntamentu	aixuntamentu
bajar	bajal	baixal	baixal
bajo	baju	baixu	baixu
besar	bixal	bixhal	beixal
beso	beixu	beixhu	beixu
bruja	bruja	bruixa	bruixa
caja	caixa	caixa	caixa
calleja	calleja	caleixha	caleixa
callejón	callejón	calixhón	calixón
camisa	camisa	camisha	camisa
camiseta	camiseta	camisheta	camiseta
cariñoso	cariñosu	cariñoshu	cariñošu
casa	casa	cashu	caša
casado	casau	cashau	cašau
casarse	casalsi	cashalsi	cašalsi
casi	casi	cashi	caiši
caso	casu	caushu	cašu
causar	causal	caushal	caušal
cereza	cereza	cereixha	cereixa
coja	coixa	coixa	coixa
cosa	coixa	coixha	coixa

dehesa	devesa	devesha	deveša
dejar, deajo, ...	dejal, deju,..	dixal, deixu,...	deixal, deixu,...
desaparecer	desaparecel	dishaparecel	dešaparecel
desayunar	desayunal, almodal	dishayunal, almodal	dešayunal, almodal
dije, dijiste, dijo, ...	diji, dijestis, diju, ...	dixi, dixestis, dixu,..	dixi, dixestis, dixu,...
encía	encía	indxía, indxiba	ẋindxiba
famoso	famosu	famoshu	famošu
flojo	floju	froixu	floixu
flojito	flojiñu, flojitu	fruiñu	fluixitu
freir	frixil, frital	frixhil	frixil
gente	genti	ixhenti	ẋenti
granja	granja	grandxa	grandxa
guisar	guisal	guishal	guisal
guiso	guisu	guishu	guišu
hambriento	cun fomi	ixhlambrú	fambrientu
hollín	follín	furuixhi	fulixi
hoy	hoixi	hoixhi	hoixi
iglesia	iglesia	igreshia	igleixa
interesante	interesanti	intereshanti	interesanti
jabalí	jabaril, jabalí	jabalí	ẋabaril
jabón	xabón	ixabón	xabón
jara	jara	ixhara	ẋara
jarra	jarra	ixharra	ẋarra
jaula	jaula	ixhaura	ẋaura
jeringa	xiringa	ixhiringa	ẋiringa
jornada	jorná	ixholná	ẋolná
Juan	Juan	Ixhuan	Ẋuan
judías	frenjóns	frendxós	freixós
juego	xogu	ixhogu	ẋogu
jueves	jovis	ixhovis	ẋovis
jugar	xugal	ixhugal	ẋugal
juguete	jugueti	ixhugueti	ẋugueti
juntos	juntus	ixhuntus	ẋuntus
justo	justu	ixhustu	ẋustu
lagartija	lagartija	lagartixha	lagartixa
laja	laixa	laixa	laixa
lejos	lonji	londxi	londxi
mear	mixal	mixhal	miẋal
mesa	mesa	mesha	meša
monja	monja	mondxa	mondxa
Moraleja	Moraleja	Moraleixha	Moraleixa
naranja	naranja	narandxa	narandxa
naranja (color)	naranja	naranja	narandxa
países	países	paíshis	países
peso	pesu	peshu	pešu
piel	pillica	peleixha	peleixa

pimentón	pimentón	aixín	aixín
pimiento	axín	pimentu	pimentu
pimiento picante	xinxá	ixhíndxa	ĩíndxa
pisar	pisal	pishal	pişal
posar	posal	puixhal	puixal
presentar	presental	prishental	preşental
puse, pusiste,...	pusi, pusestis,...	pushi, pushestis, ...	puşi, puşestis, ...
queja	queixa	queixa	queixa
queso	queixu	queixhu	queixu
quisiera, quisieras,..	quisiera, quisieras,...	quisherá, quisherás,...	quişera, quişeras,...
representar	represental	repreşental	repreşental
risa	risa	risha	rişá
romper mucho	esfarrapal	isfataixhal	esfataixal
rosa (color)	rosa	rosa	roşá
rosa (flor)	rosa	rosha	roşá
sortija	anelu	surtixha	anelu
sucio	porcu	lixoshu	marranu, lixoşu
tesoro	tesoiru	teshoiru	teşoiru
tijeras	tijeiras	tixheiras	tixeiras
traje, trajiste, ...	traji, trajestis, ...	truixi, truijestis, ...	truixi, truijestis, ...
usar	usal	ushal	uşal
ventaja	ventaja	ventaixha	ventaixá
viaje	viaji	viaixhi	viaixi
yerno	xenru	ixhenru	ĩenru

Asociación Cultural A Nosa Fala